

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ BAĞLAMINDA İRAN VE HİNDİSTAN'IN KARABAĞ MESELESİNE YÖNELİK TUTUMU

Nazrin ALİZADA¹, Damla KOCATEPE²

Öz

Küresel düzendeki mevcut değişim ve dönüşüm, varlık kapsamını genişletmeye çalışan güçlerin büyüme ve yükselme çabalarıyla birlikte şekillenmektedir. Özellikle son zamanlarda Güney Kafkasya'da çarpan etkisi oluşturan Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmasından sonra söz konusu bölgede tekrar jeopolitik denge arayışları ortaya çıkmakta ve birçok farklı aktör bu arayış içerisinde pozisyon almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bölgeye sınırdaş olan İran ile son yıllarda Güney Kafkasya'nın en görünür aktörlerinden birine dönüşmeye çalışan Hindistan'ın bölgedeki faaliyetleri önem kazanmaktadır. Sorunun çok uzağında kalan Hindistan ile İran'ı ortak paydada buluşturan etmen ise Ermenistan faktörüdür. Her iki tarafı söz konusu devlete doğru iten esas dinamiğin ulusal çıkarlardan kaynaklandığı ve bu bağlamda onların Karabağ meselesinde kendilerine münhasır bir strateji benimseyerek konumlarını ve çıkarlarını hangi koşullar altında garanti almaya çalıştıklarını irdeleyen bu makalede örnek olay ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmış, ayrıca daha net verilere ulaşılması ve özgün bir çalışmanın ortaya çıkarılması adına zaman sınırlaması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında kısa tarihi arka plan oluşturulduktan sonra özellikle son Karabağ savaşı ve onun ışığında gelişen olaylar İran ve Hindistan ekseninde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, İran, Hindistan, Karabağ Savaşı, Keşmir

JEL Kodları: N40, N90, R50, Z00

ATTITUDES OF IRAN AND INDIA TOWARDS THE KARABAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The world order is accompanied by the current transformation of the growth and rise of powers that are trying to expand their prevalence. Especially after the resolution of the Karabakh issue, which has had a multiplier effect on the South Caucasus recently, quests for geopolitical balance have begun to emerge in the South Caucasus region. While one of such states is the bordering state Iran, the other one is India, which has been trying to become one of the most visible actors in the South Caucasus in recent years. In this axis, the factor that unites India, which is far away from the problem, with Iran on common ground is the dynamic of Armenia. Case study and comparative analysis methods are used in the article, which examines the main dynamic that pushes both sides towards the state of Armenia. And both of their attitude stems from national interests, and the conditions under which they try to guarantee their position and interests by choosing a unique strategy on the Karabakh issue. In addition, in the context of this study there is a time limitation for obtaining clearer data. After creating a brief historical background within the scope of the study, especially the last Karabakh war and the events that developed in its light were examined in the axis of Iran and India.

Keywords: Iran, India, Karabakh War, Kashmir, South Caucasus

JEL Codes: N40, N90, R50, Z00

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nazrin.alizada@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6874-7712>

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dml.sahinn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1564-3995>

GİRİŞ

Günümüz uluslararası ilişkilerinde, bölgesel çatışmaların ve krizlerin çözümüne dair uluslararası toplumun/devletlerin yaklaşımı oldukça önemlidir. Bu bağlamda tarih boyunca jeopolitik rekabetin odağı olan ve çeşitli kültürel ve siyasi etkileşimlerin kesişim noktası olarak önem kazanan Güney Kafkasya, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgede yaşanan çatışmalar ve siyasi değişimler ile birlikte uluslararası ilişkilerde yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki en şiddetli ve uzun soluklu çatışmalardan birini oluşturan Dağlık Karabağ meselesi ise bu dinamikleri etkileyen ve şekillendiren en önemli olguların başında gelmektedir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında sorun oluşturan ve 2020 yılında Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan kanlı çatışmaların yaşandığı Dağlık Karabağ bölgesi, tarihi ve jeopolitik konumu itibarıyla hem bölge devletlerinin hem de bölge dışı aktörlerin ilgisini çekmektedir. Bu bağlamda, İran ve nükleer silaha sahip bir bölge dışı aktör olarak Hindistan'ın, bu meselede ve savaşlar sırasında benimsedikleri tutumlar, çeşitli akademik çalışmaların odağı olmuştur. Örneğin, Meibodi ve Feizollah (2023), 2020-2023 arasındaki döneme odaklanarak, Dağlık Karabağ'daki gerilimin İran'ın bölgesel çıkarlarına olan etkilerini detaylı bir şekilde incelerken, Pegolo (2021) İran'ın çatışmada uyguladığı stratejik geri çekilme politikasını ve bunun Orta Doğu üzerindeki olası sonuçlarını tartışmaktadır. Benzer şekilde, Khoshnood ve Khoshnood (2021) ise İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmada yaşadığı ikilem ve zorlukları analiz ederek, bu durumun İran'ın ulusal çıkarları üzerindeki etkilerine vurgu yapmaktadır.

Hindistan'ın Dağlık Karabağ çatışmasındaki tutumu da benzer şekilde araştırmalara konu olmuştur. Singh (2023), Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı kontrol altına almasının Hindistan üzerindeki etkilerini ve bu durumun Güney Kafkasya'daki güvenlik dinamiklerine yansımalarını tartışırken, Malhotra (2021) Hindistan ve Güney Kafkasya arasındaki tarihsel ve modern ilişkileri ele alarak Hindistan'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını incelemektedir. Ayrıca, Rauf ve Tariq (2023), Hindistan ve Pakistan'ın Güney Kafkasya'daki artan stratejik ve diplomatik faaliyetlerini inceleyerek, bu iki ülkenin bölgedeki jeopolitik rekabetini analiz etmektedir.

Hazırlanan çalışmanın özgünlüğü ise, her iki devleti ortak paydada buluşturan faktörleri ele alarak mevcut literatüre farklı bir bakış açısı getirme çabasında yatmaktadır. Çalışma, İran ve

Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik yaklaşımlarını derinlemesine analiz ederken, bu iki ülkenin stratejik çıkarlarının kesiştiği noktaları vurgulayarak konuya yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın hipotezi, Güney Kafkasya ve özellikle Karabağ meselesinde hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin jeopolitik denge arayışında olduğu bir dönemde, İran ve Hindistan'ın sırasıyla "tarafli tarafsızlık" ve "tarafsız sessizlik" stratejilerini benimsemiş olmalarına dayanmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı, Karabağ'ın İran ve Hindistan açısından neden stratejik bir öneme sahip olduğunu anlamak ve her iki ülkenin bölgedeki politikalarını şekillendiren faktörleri analiz etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek adına, farklı coğrafyalarda yer almakla birlikte benzer dinamiklere sahip iki sorun (Karabağ ve Keşmir meseleleri) karşılaştırmalı bir analizle incelenecektir.

Çalışmanın temel veri kaynakları, konuya dair yayımlanmış kitaplar, çevrimiçi makaleler, raporlar ve haber metinlerinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda, resmi, özel ve bağımsız araştırmacılar tarafından hazırlanan, farklı bakış açılarını yansıtan çalışmalardan yararlanılarak objektif bir analiz çerçevesi oluşturulması hedeflenmektedir.

Çalışma kapsamında ilk olarak, İran'ın "tarafli tarafsızlık" stratejisi ele alınacak ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede değişen jeopolitik dengeye nasıl uyum sağladığı ya da sağlayamadığı değerlendirilecektir. Bu noktada, özellikle 2020 Karabağ Savaşı sonrasında İran'ın tutumunda bir değişiklik olup olmadığı irdelenecek ve İran'ın bu meseleyle dair duruşunu belirleyen faktörler detaylandırılacaktır. Devamında, Hindistan'ın bölgedeki varlığı ve Karabağ sorununa yönelik tutumu incelenecektir. Özellikle, Karabağ Savaşı'nın Hindistan'ın dış politikasına etkileri ve bu devletin Karabağ meselesine yönelik "sessiz tarafsızlık" stratejisinin nedenleri ele alınarak derinlemesine analiz edilecektir. Son olarak, İran ve Hindistan'ın Karabağ konusundaki tutumlarını şekillendiren dinamikler ve bu tutumların bölgesel ile uluslararası ilişkilere olan etkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda, iki ülkenin politikaları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konacak; bu tutumların gelecekteki bölgesel barış ve istikrar açısından önemi analiz edilecektir.

TEORİK ÇERÇEVE: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ YÖNTEMİ

Karşılaştırmalı analiz, farklı koşullar arasındaki nedensel ilişkileri belirlemeye ve bu ilişkileri gözlemlenebilir sonuçlarla ilişkilendirmeye yardımcı olan önemli bir yöntemdir. Bu yöntem, olayların incelenmesine olanak tanıyarak, istatistiksel regresyon analizine benzer şekilde kesin sonuçlar elde edilmesini sağlar. Ayrıca, vaka kümelerinin sistematik olarak karşılaştırılmasını ve belirli sonuçlara yol açan koşul kümelerinin tespit edilmesini mümkün kılar. Bu yönüyle karşılaştırmalı analiz, nitel (vaka tabanlı) ve nicel (değişken odaklı) yaklaşımlar arasında bir köprü niteliği taşır. Başlangıçta makro düzeyde siyasi olayların incelenmesine odaklanan bu yöntem, zamanla daha spesifik vakalar üzerinden devletlerin politikalarının karşılaştırılmasında da etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Schäfer, 2023).

Bu yöntemin temel odak noktası, incelenen birimler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkararak anlamlı ve derinlemesine sonuçlar elde etmektir. Ancak bu noktada karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, karşılaştırma yapılan birimlerin böyle bir incelemeye değer olup olmadığı sorusudur. Bu bağlamda iki önemli kıstas ortaya çıkar: İlki, karşılaştırılan birimlerin ortak karakteristik özelliklere sahip olması gerekliliğidir; ikincisi ve daha önemli olan ise, bu birimlerin diğerlerinden farklı kılan kendilerine özgü tipolojilerinin bulunmasıdır (Hamilton, 1999). Bu çalışmada, İnan ve Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarındaki benzerlikler ve diğer devletlerden ayrılan farklılıklar, karşılaştırmalı analiz yönteminin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntemin seçilme nedenini daha iyi kavrayabilmek için karşılaştırmalı analizin literatürde nasıl ele alındığını ve hangi avantajları sunduğunu incelemek faydalı olacaktır.

David Collier, karşılaştırmalı analiz yönteminin tanımlama gücünü artırdığını ve vakalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yoluyla belirli bir kavramın ortaya çıkmasında merkezi bir rol oynadığını öne sürmektedir (Collier, 1993). Collier'in bu yönetime yönelik olumlu değerlendirmelerine ek olarak, Christopher G. Pickvance de karşılaştırmalı analiz yönteminin, diğer yöntemlere kıyasla birçok avantaj sunduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin, bir toplumda sabit veya verili kabul edilen bir durumun, başka bir toplum veya devlette geçerli olup olmadığını sorgulamak ya da benzer gözlemlenen süreçlerin, nedensel ilişkilerin farklı koşullarda ileriye veya geriye dönük olarak yansıtılıp yansıtılmayacağı tartışmaları, karşılaştırmalı analizin temel çalışma yöntemleri arasında yer almaktadır. Ancak Pickvance, bu yöntemin bazı eksikliklerine de işaret



etmektedir. Ona göre karşılaştırmalı analiz, daha genel olgulara odaklandığı için özel olanı ihmal eder ve bu durum, olayların karmaşıklığını basitleştirerek analizin derinliğini azaltabilir. Ayrıca, farklı teorik ekollere mensup araştırmacıların farklı görüşlere sahip olması, özellikle kültürel çıkarımlar yapıldığı durumlarda karşılaştırmalı analiz yönteminin açıklayıcılığını zayıflatabilir. Bu bağlamda, bazı araştırmacılar için bir açıklama yeterli görülürken, diğerleri için bu yalnızca açıklayıcı sürecin ilk adımı olarak kalabilmektedir (Pickvance, 2001).

Bu eleştiriler göz önüne alındığında, uluslararası ilişkilerde karşılaştırmalı analiz için kullanılan analitik çerçevenin dört temel aşamadan oluştuğu görülmektedir. İlk aşama olan “derecelendirme türü”, olayların küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde gerçekleşmesine odaklanmaktadır. İkinci aşama, analiz edilen meselenin odak noktasını belirler; bu aşamada zamanlama, sorunun çözümüne yönelik misyon, amaç ve hedefler dikkate alınır. Üçüncü aşama analiz edilen olayın hedef gruplarını kapsar; dördüncü aşama ise meselenin konu alanına göre sınıflandırılmasını içerir. Bu aşamaları içeren karşılaştırmalı analiz yönteminde genellikle zıtlıklar veya çatışan değerler karşılaştırılır; bu sayede deneysel bir yöntem ortaya konulur. Deneysel yöntemde, en basit haliyle, eşdeğer iki grup kullanılarak belirlenen hedefe yönelik nihai sonuca ulaşılır. Bu süreçte, iki değişken arasındaki ilişki analiz edilerek olaylar bağlamında derinlemesine bir değerlendirme yapılır (Lijphart, 1971). Karşılaştırmalı analiz yönteminin sunduğu avantajlar sayesinde, İran ve Hindistan’ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarının derinlemesine incelenmesi, daha anlamlı ve kapsamlı bir değerlendirme olanağı sunmaktadır. Bu yöntem, ilgili tutumların neden-sonuç ilişkilerini daha net bir biçimde ortaya koymayı sağlar ve bu sayede çalışmanın analitik derinliği artırılır.

Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda yapılan çalışma kapsamında bölgesel olay incelemesi temel alınarak karşılaştırmalı nitel analiz yöntemi benimsenmiş ve Karabağ ile Keşmir sorunları bağlamında İran ve Hindistan’ın tutumları derinlemesine incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası, her iki devletin ulusal çıkarları doğrultusunda kimlik bilincinin tetiklenmesi ve Karabağ’ın bir çekim merkezi haline gelmesi üzerinedir. İran, Karabağ meselesinin ardından kendi sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında kimlik bilincinin güçlenmesi ve Azerbaycan’ın bu süreçte tetikleyici bir faktör haline gelmesinden endişe duymaktadır. Aynı şekilde, Hindistan da Karabağ sorununun çözümüne yönelik uygulanan stratejilerin, Keşmir meselesinde bir rol model olmasından kaygılanmaktadır. Ayrıca tarafların konuya ilişkin argümanları incelendiğinde

meselenin jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar ekseninde şekillendiği de görülmektedir. Bu kapsamda çalışmada cevap aranan sorular şu şekilde formüle edilmiştir:

- İran ve Hindistan Güney Kafkasya'da bir denge arayışı içinde midir?
- İran bölgedeki sorun çözücü rolünü kaybetme korkusuyla karşılaşırken, Hindistan Ermenistan üzerinden bölgeye giriş yapmaya mı çalışmaktadır?
- Karabağ sorunu Türk kimlik bilinci ve dini değerler bağlamında tetikleyici bir role sahip midir?

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İRAN'IN KAFKASYA POLİTİKASI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ

1979 yılındaki İslam devrimi ile radikal bir rejim değişikliğine giderek bölgedeki dengeleri değiştiren İran, devrimin ilk on yılında benimsediği rejim ihraç politikasıyla da bölge ülkeleri ve komşuları için tehdit oluşturan bir devlet haline gelmiştir. Ancak Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında vefat etmesi ve Rafsancani'nin iç ve dış politikada revizyonist adımları bir kenara bırakarak rejim ihraç politikasını terk etmesiyle yeni bir konjonktürün kapıları aralanmış, kapıyı tam olarak açan gelişme ise 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. Zira 1991 yılından sonra İran'ın kuzeyinde üçü doğrudan komşusu olmakla birlikte çok sayıda devlet bağımsızlığını yeniden kazanmış ve bölgesel denkleme yeni aktörler eklenmiştir (Akdevelioğlu, 2004).

İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan bu yeni konjonktürdeki dış politikası Basra Körfezi ve Levant'ta benimsediği tutumundan çok farklı bir seyir izlemiştir. İran yeni aktörlerle ilişkilerinde devrimci bir devletten ziyade klasik Vestfalyan bir devlet gibi davranarak bölgeye yaklaşımında ideolojik olmaktan çok pragmatik, güvenlik ve ekonomi-iş-çıkara odaklı olmayı tercih etmiştir. Mohsen Milani İran'ın benimsediği bu pragmatik politikayı beş somut gerekçeyle açıklamaktadır. Birincisi İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki bölge devletleriyle ilişkileri sorunsuz olmasa da ciddi güvenlik tehditleri de yaratmamaktadır. Örneğin Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerle önemli sorunlar yaşamasına ve Azerbaycan'ın özellikle Elçibey döneminde dillendirdiği Güney Azerbaycan söylemine rağmen var olan anlaşmazlıklar hiçbir zaman Saddam Hüseyin'in Irak'ı ya da Taliban'lı Afganistan kadar tehdit edici olmamıştır. İkincisi Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlerin büyük çoğunluğu Sünni nüfus yapısına sahip olduğu için İran devrimin ilk on yılında benimsediği rejim ihraç politikasını daha çok Orta Doğu'daki Lübnan gibi Şii nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde gerçekleştirmek istemiştir. Dolayısıyla Kafkaslar bu bağlamda İran için "kurak topraklar" olmuştur. Üçüncüsü İran bu bölgede Şiiliği yaymaktan ziyade Sünni cihatçı örgütlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dördüncüsü İran Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki

devletlerin iç işlerine olası bir müdahalede Çin ve Rusya'yı karşısına almak istememektedir. Son olarak İran kendisine bir anlamda uluslararası meşruiyet kazandıran Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın bir üyesi olarak diğer üye devletlerdeki statükoyu bozmaya yönelik adımlar atmaktan kaçınmaktadır (Milani, 2016).

İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik benimsediği genel politikalarında Azerbaycan'ın özel ve farklı bir durumu bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle 19. yüzyılın başlarında meydana gelen iki Rus-İran savaşı, tarihi Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesiyle sonuçlanmış ve bu dönemden itibaren Azerbaycan toplumunun kuzey kısmı Rusya'nın, güney kısmı ise İran'ın sınırları içinde kalmıştır (Ergun, 2022; Yemelianova, 2023). Bu nedenle İran'ın sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan arasında etnik yakınlık daima var olmuştur. Zira İran'da 30 milyona yakın Azerbaycan Türk'ünün yaşadığı kabul edilmektedir ki bu sayı Azerbaycan toplam nüfusunun neredeyse 3 katına tekabül etmektedir (İloba, 2011). Bu bağlamda İran'ın Kafkaslara yönelik izlemiş olduğu "ideolojik olmayan" politikalarında Azerbaycan bir istisna oluşturmaktadır ya da en azından bir istisna oluşturması beklenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını yeniden ilan eden Azerbaycan'ı tanıma konusunda başlangıçta temkinli bir yaklaşım sergileyen İran, Aralık 1991'de başka bir seçeneği olmadığını fark ederek tanımak zorunda kalmış ve Ocak 1992'de Bakü'de bir büyükelçilik açmıştır. Ancak bağımsız Azerbaycan'ın Şii dünyasına girişi zaman zaman sancılı bir süreci de beraberinde getirmiştir. İran'ın devlet destekli katı din adamları, yeni kurulan bu devletteki boşluğu doldurmak için ısrarla çaba göstermiş ve çoğu zaman İran rejiminin kendi Şiilik yorumunu Batı karşıtlığıyla birleştirmiştir. (Rubin ve Majidyar, 2014) Zira kurulduğu günden itibaren Batı yanlısı politikalar izleyen ve laik bir yönetim sistemini benimseyen Azerbaycan'ın, ilerleyen süreçte İsrail ile yaklaşması İran'ın hem pratik hem de retorikteki çizgisiyle çatışmıştır. Azerbaycan'ın bu çizgisi dinsel ve etnik yakınlık ile birleştiğinde İran'ı tedirgin etmek için oldukça yeterli bir sebep oluşturmuştur. İran'ın bu endişesi Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Müttalibov'un ilk resmi ziyaretini Tahran'a gerçekleştirmesiyle bir nebze olsun hafifletilmeye çalışılmış ve sonraki süreçte İslam devriminin yıl dönümü kutlamalarında heyetteki bir bakanın "Doğu ile Batı Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan kurulmasının imkânsız" olduğu açıklamasıyla yeni kurulan devletin misyonu açık bir şekilde dile getirilmiştir (Akdevelioğlu, 2004).

Milliyetçilik-Türklük resmî ideolojisiyle kurulan Azerbaycan'ın kısa vadede bu ideolojiyi sınırları dışında uygulayamayacağını ya da bir başka ifadeyle Azerbaycan'ın bir tehdit unsuru olmayacağını anlayan İran, Müttalibov'un yaklaşımının da etkisiyle İslami ideolojiyi Azerbaycan'da yaymak için hazırlıklara girişmiştir. Bu dönemde İranlı misyonerler Azerbaycan'daki faaliyetlerini arttırmış, İran'ın kültürel ve

siyasi değerlerini tanıtan dergiler ve gazeteler dağıtılmış, İran'da –özellikle Kum şehrinde-dini eğitim almak isteyen öğrencilere burs verilmiş ve bunların yanında iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyümüş ve seyahatlerde vize serbestisi uygulanmıştır (Souleimanov ve Ditrych, 2007). Ancak Muttalibov'dan sonra yerine gelen oryantalist, şeriat karşısında laikliği destekleyen ve milliyeti-Türkçü tutumuyla bilinen Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuş ve İran'ın Azerbaycan'a karşı geliştirdiği “kısa vadede tehdit oluşturmayan Azerbaycan” argümanı da bu dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Zira Elçibey'in daha iktidara gelmeden “Birleşik Azerbaycan” fikrini desteklemesi ve birleşik Azerbaycan'ın kurulacağına dair milliyetçi söylemlerle iktidara gelmesi İran'ı başlangıçtaki tedirginliğine ve güvenlik kaygılarına geri götürmüştür. Elçibey'in yaklaşımına ve açıklamalarına İran kendi içindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmemek adına iki şekilde yanıt vermiştir. Birincisi Dağlık Karabağ savaşında retorikte “aktif tarafsızlık” söylemini kullanırken ve hatta çoğu zaman Azerbaycan'ın yanında bir görüntü sergilerken pratikte el altından Ermenileri destekleyerek “tarafli tarafsızlık” stratejisini benimsemiştir. İkincisi ise Haydar Aliyev ve Suret Hüseyinov ile görüşmek suretiyle Azerbaycan'daki Halk Cephesi muhaliflerine destek vermiştir. Nitekim Hüseyinov 1993 yılında Elçibey'i devirmiş ve ardından Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olmuştur (Akdevelioğlu, 2004).

Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması İran ile Azerbaycan arasındaki “yumuşuma” döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. İran'a defalarca ziyaretlerde bulunmasının yanı sıra bir önceki dönemde benimsenen milliyetçilik söylemini de değiştiren Aliyev, güneydeki komşusu ile pragmatizm temelinde bir ilişki başlatmıştır. İyi giden ilişkiler Kasım 1994'te Azerbaycan ile İran arasında imzalanan ve Azerbaycan petrolünün işletilmesi ve taşınması ile ilgili uluslararası konsorsiyumun yüzde 25'lik hissesinin İran'a verildiği anlaşma ile bozulmuştur. Zira ABD kongresinin Nisan 1995'te İran'la yapılan bu anlaşmanın iptal edilmemesi durumunda konsorsiyumun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan ABD petrol şirketlerinin konsorsiyumdan çekileceğini açıklamasını yapması üzerine Azerbaycan İran'ı konsorsiyumdan çıkarmak zorunda kalmıştır. İran bunun üzerine Azerbaycan'ı “büyük şeytanın kuklası” olmakla suçlamış ve iki ülke ilişkileri donma noktasına gelmiştir (Sapmaz, 2022). Aliyev yönetimi İran'la olan ilişkilerin daha kötüye gitmemesi için bu kez ABD çıkarının olmadığı Şah Deniz konsorsiyumunda yüzde 10'luk bir hisse teklif etmiş ve bu teklif 1996 yılında bir anlaşmaya dönüştürülerek ilişkiler biraz daha iyileştirilmiştir (Aslanlı, 2017). İlham Aliyev döneminde yapılan karşılıklı ziyaretler (Azizi, Hamidfar, 2019) ve imzalanan dostluk ve ticaret anlaşmalarıyla birlikte İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde görece bir iyileşme sağlansa da istenilen seviyede bir ilerlemeden bahsetmek mümkün değildir (Sapmaz, 2022).

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler tarihsel, kültürel, dinsel ve etnik yakınlığa paralel zaman zaman olumlu seyretse de aynı etkenler genel olarak iki devleti ironik bir şekilde birbirinden uzaklaştırmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında Azerbaycan'ın eski yerlilerinin Aryan olduğunu iddia eden ve geçmişte Azerbaycan topraklarının İran'ın bir parçası olduğunu dile getiren ve dolayısıyla tarihin tekerrür ederek yeniden bu toprakların İran'la birleştirilmesi gerektiğini savunan Fars merkezli ideoloji olan Kasravizm ile İran'da aslında yerli halk bulunmadığını, Türklerin M.S. 1.yüzyıldan itibaren tarihi Azerbaycan topraklarında yaşadığını ve Pehlevi hanedanı döneminde buradaki Türklere ve Türkçeye Farsiliğin ve Farsçanın empoze edildiğini iddia eden Türkizm ideolojisi iki devleti tarihsel olarak karşı karşıya getirmektedir (Sapmaz, 2022). Tarihsel çelişkinin yanı sıra her iki devlette yaşayan nüfusun çoğu Şii hatta Şiiliğin bir kolu olan Caferi mezhebine mensup olsa da İran'daki teokratik devlet yapısı Azerbaycan'ın laik devlet yapısıyla çelişmekte ve din ya da mezhepsel yakınlık iki devleti ortak noktada birleştirmeye yetmemektedir. İki devlet arasındaki bir başka yakınlık unsuru olan etnik köken bağı da yine her iki tarafın karşılıklı olarak birbirine mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Zira Azerbaycan İran'da yaşayan Türklerin zorla asimile edildiğini vurgularken İran güçlü ve cazibe yaratacak bir Azerbaycan'ın yanı başında yükselmesinin içerdeki Azerbaycan Türkleri için bir kimlik bilinci yaratabileceğini ve dolayısıyla ülke birliği için bir problem olabileceğinden endişe etmektedir. İran'ı böyle düşünmeye iten en önemli etken ise 2020 yılında gerçekleşen Karabağ savaşı olmuştur. Özellikle bölgede son yaşanan gelişmelerden sonra Azerbaycan'ı doğrudan Nahçıvan'a ve dolayısıyla Türkiye'ye bağlayacak Zengezur Koridoru projesi gündemi meşgul etmeye başlamıştır ki bu da iki devlet arasında önemli bir sorun olarak görülmektedir. İranlı yetkililer, bu projenin İran'ın Güney Kafkasya'daki etkinliğini azaltmayı amaçladığını ve Türkçülük ideolojisinin bölgeye yayılması için bir araç olarak kullanılacağını iddia etmektedir. Çünkü bu projenin hayata geçirilmesi durumunda İran, transit ülke olma pozisyonunu kaybedebileceği gibi, söz konusu proje İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarları açısından da birçok olumsuzluk barındırmaktadır (Chedia, 2024).

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri etkileyen ve bu makalenin yazılma nedenini oluşturarak aşağıda detaylarıyla anlatılacak olan Karabağ savaşı, iki devleti karşı karşıya getiren en somut nedenlerin başında gelmektedir. Ancak, bu çatışmanın yanı sıra, her iki ülkenin dış politikada benimsediği farklı ideoloji ve motivasyonlar ve bu kapsamda atmış oldukları adımlar iki devleti karşı karşıya getiren son neden olarak ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan, laik devlet yapısıyla kurulduğu günden itibaren Batılı güçlerle daha yakın ilişkiler kurma eğilimindeyken, İran daha geleneksel ve bölgesel bir politika izlemektedir. Bu farklı ideolojik eğilimler ve motivasyonlar, her iki ülkenin bölgesel güç dengelerini şekillendirme çabalarını etkilemiş ve çeşitli politika adımlarını doğurmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Batı'ya yönelme çabaları ve İran'ın bölgesel hegemonya peşinde olması gibi politika tercihleri, iki ülke arasındaki ilişkileri

karmaşıklştırmış ve çatışma potansiyelini artırmıştır. ABD'yi “büyük şeytan”, İsrail'i ise “küçük şeytan” olarak gören İran (Priego, 2007), Azerbaycan'ın özellikle İsrail ile geliştirmiş olduğu askeri ve teknolojik ilişkileri ve 2012 yılında imzaladıkları 1,6 milyar dolarlık askeri anlaşmayı (Özdaşlı, 2021) kendisine yönelik bir güvenlik tehdidi olarak algılamaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın İsrail ile olan yakın ilişkileri zaten gergin olan İran-Azerbaycan ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmektedir.

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ ARKA PLANI

Ermeniler arasında Artsak (Sık Orman) adıyla da anılan Dağlık (Yukarı) Karabağ (Aydın, 2009), 18.000 km² olan Karabağ'ın 4392 km²'lik bir bölümünü oluşturan ve Kür (Kura) ve Aras nehirleri ile Gökçe Gölü arasında kalan bir bölgedir (Mustafayev, 2013). Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2020 yılında Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanıncaya kadar önemli bir çatışma merkezi olan bölgenin tarihi esasında 19. yüzyılda hayata geçirilen düzenlemelere kadar gitmektedir.

Tarih boyunca çeşitli imparatorluklar arasında bir geçiş noktası olan Karabağ, stratejik önemi nedeniyle Osmanlı, Safevi ve Rus İmparatorlukları arasında sürekli bir hakimiyet mücadelesinin yaşandığı uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak bölgedeki asıl sorun Rusya'nın 19. yüzyılda Orta Asya ve Kafkasya'yı işgal etmesiyle başlamıştır. Zira İran, Rusya ile yapmış olduğu savaşlarda yenilgiye uğrayınca önce 1813 yılında Gülistan Antlaşması'yla *Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıklarını* kaybetmiş ardından 1828 yılında yapılan Türkmençay Antlaşması'yla Revan ve Nahcivan'ın da içinde bulunduğu Kuzey Azerbaycan topraklarındaki Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya antlaşma metnine koydurduğu bir madde ile Osmanlı, İran ve kendi topraklarında yaşayan Ermenileri işgal ettiği bölgelere tedrici olarak göç ettirerek bölgedeki Ermeni nüfusunun artmasını sağlamış ve Ermenistan devletinin kuruluş sürecini başlatmıştır (Yeşilot, 2008). Örneğin 1823 yılında Kafkasya'daki Ermeni nüfus %8,4 iken 1832 yılındaki nüfus sayımında %34,8'e yükselmiş (Garibov, 2006) 1989 yılında ise bu oran neredeyse yüzde 80'e ulaşmıştır (Güler, 2020).

1917'deki Bolşevik İhtilali Kafkaslardaki dengeleri değiştirmiş ve bu karışıklıktan yararlanarak 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1928'de ise Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Özdaşlı, 2021). Bolşevik ordusu ve Ermeni çetelerinin Azerbaycan ve Dağıstan'daki saldırıları üzerine Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı sürecinde Güney Kafkasya bölgesinde önemli mücadeleler vermiş (Kuduban ve Kaya, 2018) ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1919 yılında boşluğu İngilizler doldurmuş ancak daha sonra bölgenin Azerbaycan'a bağlılığını kabul ederek geri çekilmişlerdir (Imranlı-Lowe, 2022). Mart 1920'nin sonlarında Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin

ayaklanması üzerine Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki karmaşadan faydalanan On Birinci Kızıl Ordu 28 Nisan'da Bakü'ye girmiş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yaklaşık 23 ay gibi kısa bir bağımsızlık sürecinden sonra, SSCB'nin bir parçasına haline gelerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) olmuştur. Mayıs 1920'nin sonunda ise Kızıl Ordu Karabağ'a girerek Ermenistan ile nihai antlaşma yapılana kadar bölgeyi işgali altında tutmuştur. Ancak Kızıl Ordu'nun Aralık 1920'de Ermenistan'ı da işgal etmesi üzerine Karabağ sorunu bir gecede Sovyetlerin bir iç meselesi haline dönüşmüştür. 1921 yılında yapılan antlaşmayla Dağlık Karabağ bölgesi önce Ermenistan'ın bir parçası olarak kabul edilmiş ancak özellikle Azerbaycan Komünist Partisi lideri Neriman Nerimanov'un muhalefetine de etkisiyle 1923 yılında Azerbaycan SSC'ye bağlı özerk bir bölgeye dönüştürülmüştür (Yoshimura, 2024).

Sovyetler Birliği döneminde, Ermenistan'ın genişlemesi ve "Büyük Ermenistan" ideali doğrultusunda, "Türksüz Ermenistan" hedefiyle Müslüman nüfusun bölgeden temizlenmesi ve bu doğrultuda alt yapı oluşturulması gibi politikalar izlenmiştir. Bu politikaların bir sonucu olarak, 23 Aralık 1947 tarihinde alınan 4083 sayılı kararla Azerbaycan Türkleri, tarihsel olarak yerleşik oldukları topraklardan göç ettirilmiş ve özellikle Karabağ ve Nahcivan bölgelerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Bu bilinçli göç politikası, bölgeye Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ve toprak iddialarının güçlendirilmesi amacıyla uygulanmıştır (Çakmaklı-Mehdiyev, 2015). Sonuç olarak, 1960'lardan itibaren Ermeniler, Dağlık Karabağ ve Nahcivan bölgelerinde toprak iddialarında bulunmaya başlamışlardır.

1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle Dağlık Karabağ Özerk Oblastı (bölgesi) 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istediğini belirtmiştir. Ancak SSCB Yüce/Yüksek Sovyeti bu başvuruyu reddederek Dağlık Karabağ'ın önce Azerbaycan'a bağlı kalması kararını almış, Ocak 1989'da ise bölgeyi doğrudan merkeze bağlamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları sonrasında 26 Kasım 1991'de Azerbaycan, Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak doğrudan kendisine bağlı olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Ermeniler "Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlık kararı aldıklarını açıklamışlardır. 1992 yılında Rusya Federasyonu'nun bölgeden çekilmesi ile var olan karışıklık doğrudan savaşa dönüşmüş ve Ermeniler Rusya'nın da yardımıyla 1992-1994 döneminde Dağlık Karabağ'da beş (Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocavent) ve çevresinde de yedi rayon (Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere toplam 12 bölgeyi (Sapmaz ve Sarı, 2012) ve dolayısıyla Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini işgal etmiş ve bunun sonucunda bir milyona yakın Azerbaycan Türkü mülteci durumuna düşmüştür. 1994 yılında Rusya'nın arabuluculuk girişimiyle Bişkek'te imzalanan protokolle ateşkes ilan edilmiş ancak 2020 yılındaki son savaşa kadar ateşkes binlerce kez ihlal edilmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

1988-1994 yılları arasındaki çatışmanın bölgesel bir savaşa evrilebileceği endişesiyle uluslararası alanda birçok adım atılmasına rağmen ne yazık ki sorun barışçıl yollarla çözülememiştir. 1992 yılında oluşturulan AGİT Minsk grubunun Ermenilerin Azerbaycan topraklarını boşaltmasını içeren “Acil Eylem Planı” başta olmak üzere birçok kısmi çabası Kafkaslardaki etkinliğine gölge düşürecek tedirginliğiyle çoğu zaman Rusya tarafından engellenirken BM Güvenlik Konseyi’nin 1993 yılında Dağlık Karabağ’daki Ermeni askeri birliklerinin derhal çekilmesi için almış olduğu 822, 853, 874 ve 884 no’lu dört karar da Ermenistan tarafından sürekli olarak ötelenmiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016).

1994 Bışkek Mutabakatı’ndan sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında küçük çaplı onlarca çatışma yaşanmasına rağmen, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında kapsamlı kabul edilebilecek cephe savaşları gerçekleşmiştir. 2016 ve 2018 yıllarındaki çatışmalarda Azerbaycan küçük bir bölgeyi Ermeni işgalinden kurtarıırken son olarak 2020 yılının Temmuz ayında Karabağ’ın kuzeyindeki Tovuz sınır hattında Ermenistan tarafından başlatılan saldırılarda 12 Azerbaycan askeri hayatını kaybetmiştir. Aynı yılın Eylül ayındaki benzer çatışmalardan sonra ise Azerbaycan topyekûn bir mücadele başlatmış ve 44 gün süren savaşta Azerbaycan tartışmasız bir zafer kazanarak toprak bütünlüğünü büyük oranda sağlamıştır (Sarıkaya, 2021). Rusya’nın arabuluculuğuyla 10 Kasım 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan 9 maddelik anlaşmayla alınan zafer tescillenmiş ve tarafların mevcut konumlarında kalacakları teyit edilmiştir. Anlaşmanın tek handikabının Rus barış koruma gücünün 5 yıl boyunca bölgede konuşlandırılmasına dair madde olduğu tartışılmaktadır. Zira bu madde hem Azerbaycan’ın bölgedeki ulusal egemenliğini tam anlamıyla sağlamasına engel olabilmekte hem de Rusya’nın eski Sovyet coğrafyası olarak gördüğü bu bölgeyi askeri üs olarak kullanabileceğine dair endişeleri beraberinde getirmektedir (Sarıkaya, 2021). 2020’de başlatılan işgal topraklarının kurtarılma süreci Eylül 2023’te Hankendi ve civar bölgelerde Azerbaycan’ın yürütmüş olduğu antiterör operasyonlarıyla sonuçlanarak bölgede tam egemenlik sağlanmış ve Dağlık-Karabağ sorunu bu sayede tarihe gömülmüştür (Hamzaoğlu, 2023).

Dağlık Karabağ Savaşlarında İran’ın Tutumu

1992-1994 arası dönemde Ermenistan’ın hukuka aykırı bir şekilde işgal ettiği ve 2020 yılındaki savaşla Azerbaycan’ın zaferi ile sonuçlanıncaya kadar iki devlet arasında kanlı çatışmalara neden olan Dağlık Karabağ, bölgesel ve küresel aktörlerin de üzerinde yoğunlaştığı bir konu olmakla beraber İran hem Azerbaycan’a hem de Ermenistan’a komşu olduğu için Dağlık Karabağ savaşlarındaki tutumu en çok merak edilen ülkelerden birisi olmuştur.

Ermenilerin Karabağ’ın dağlık kesimlerinde Ermeni nüfusunun sayıca fazla olmasını bahane ederek 1988 yılında başlattığı savaş, SSCB’nin çöküşünden sonra da devam etmiş ve Hocalı başta olmak üzere

Ermenilerin birçok yerde gerçekleştirmiş olduğu katliamlarda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. İran gerilimin artması üzerine 15 Mart 1992’de Tahran’da tarafları bir araya getirerek ateşkes için memorandum imzalanmasını sağlamış, ateşkes anlaşması ise 8 Mayıs’ta İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani’nin bizzat katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak anlaşmanın imzalanmasından yalnızca bir gün sonra 9 Mayıs’ta Ermeniler Şuşa’ya saldırıda bulunmuş ve katliam yapmıştır. İran Ermenistan’ın bu işgalini kınadığını ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın bölünmez toprağı olduğu” açıklamasını yapmasına rağmen Ermeniler 17 Mayıs’ta Laçin’i, daha sonra Kelbecer’i ve adım adım tüm Karabağ’ı işgal edene kadar durmamıştır (Akdevelioğlu, 2004). İran işgaller karşısında Ermenistan’ı kınamasına, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine dair açıklamalar yapmasına ve “aktif tarafsızlık” söylemini vurgulamasına rağmen, pratikte yine “tarafli tarafsızlık” stratejisiyle el altından Ermenileri desteklemiştir. Zira bu dönemde İran Türk blokajı uygulanan Ermenistan’ı mağdur etmemek adına, savaş döneminde silah ve askeri malzeme sağlamanın yanında gaz tüpü, gaz yağı sobaları gibi birçok ihtiyaç maddesini de tedarik etmiştir (Priego, 2007).

İran’ın savaşta arabulucu bir rol üstlenerek tarafsız olduğunu vurgulamasının temel nedenlerinden biri, kuzeyindeki potansiyel büyüyen savaşın ülkeyi mülteci akınına maruz bırakmasını istememesiydi. Diğer taraftan Azerbaycan ve Ermenistan arasında tarafsız bir konum üstlenerek ve her iki komşusu üzerinde baskı kurarak güç dengesini korumak ve bu sayede kendi ulusal çıkarlarını korumak istiyordu. Özellikle Türkiye’nin bölgede artan etkinliğinden rahatsız olan İran, Ermenistan ile dostane ilişkiler geliştirerek bir denge mekanizması oluşturmayı hedeflemiş ve halen bu yönde çaba sarf etmektedir.

1994 yılında Rusya’nın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen ateşkestten sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında çok sayıda küçük çaplı savaş çıkmış ancak 27 Eylül-10 Kasım 2021 tarihleri arasında yaşanan ve kimilerine göre 2. Karabağ Savaşı (Taşcıoğlu, 2023; Öğüt, Ülkü, 2023), kimilerine göre 44 gün savaşı (Sarıkaya, 2020) olarak literatüre giren savaş Azerbaycan’ın kesin zaferi ile sonuçlanarak sorunu bitirmiştir. İran’ın bu savaşta takındığı tutum ise yine eleştirilere neden olmuştur.

İran 27 Eylül’de başlayan savaşta taraflara derhal ateşkes çağrısında bulunmuş ancak bir yandan da Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü politikasını desteklediğini ifade ederek aslında kendisiyle çelişmiştir. Diğer taraftan tarafsız bir arabulucu rolü oynamak istediğini belirtmesi de aslında bu savaşta Ermenistan’ın tarafında olduğunu göstermiştir. Zira gerek AGİT kararları gerekse BM’nin almış olduğu kararlar zaten Azerbaycan’ın haklılığını ortaya koyan kararlardı. Dolayısıyla İran’ın bu savaşta da tarafsız olduğunu ve mevcut statükonun devamından yana olduğunu yansıtan davranışları, önceden kabul ettiği (Motemedi, 2020) BM ve diğer uluslararası kararları ciddiye almadığını ve dolaylı olarak Ermenistan’ın yanında olduğunu ortaya koymuştur.

İran, savaşın başlarında kendi sınırları içindeki Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'a yönelik protesto eylemlerini anlamak yerine, eylemi gerçekleştirenleri tutuklama ve hapsedme gibi adımları tercih etmiştir. (Sarıkaya, 2021) Süreç içerisinde bekle-gör politikası izleyen İran, Azerbaycan'ın zafere yaklaştığının net bir şekilde anlaşılmasının ardından 3 Kasım'da Dini Lider Ali Hamaney'in "Azerbaycan'ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarmasının hakkı olduğu" ifadeleriyle Azerbaycan'ın yanında bir tavır sergilememiştir (Sapmaz, 2022). İran izlediği bu pragmatist yaklaşımla kazananın yanında tutum takınarak işgal altındaki toprakları "Müslüman topraklar" olarak nitelendirmiş ve kendisini savaş sonrası düzenlemelerde avantajlı bir konuma çekmek istemiştir (Azizi ve Isachenko, 2023).

İran'ın teokratik devlet yapısı ve Şii ideolojinin devlet içerisindeki etkisinin tartışmasız olduğu gerçeği dikkate alındığında Dağlık Karabağ savaş(lar)ında Hristiyan Ermenilerin yanında yer alması ironik durmaktadır. Ancak İran'ın bu savaştaki tutumunu ideolojiden ziyade pragmatizm belirlemektedir. Öncelikle İran yukarıda da değinildiği üzere kendi sınırları içindeki yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türk'ünün Azerbaycan'ın olası bir zaferinden etkilenerek kendisi için bir güvenlik zafiyeti doğurmasından endişelenmiştir. İkincisi, İsrail ve Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alarak öne çıkan aktörler olması İran'ı hem bölgesel düzeyde geri plana itmiş hem de İran Bakü'nün özellikle İsrail ile olan yakın ilişkilerini yine kendisine karşı bir güvenlik tehdidi olarak hissettiği için dengeleyici unsur olarak el altından Ermenistan'ı desteklemiştir (Mearaji, 1399). Son olarak Ermenilerin İran'daki sosyal, siyasi ve ekonomik etkileri ve Ermeni yumuşak gücü İran'ın savaştaki tutumunda etkili olan unsurlardandır. Özellikle İran'daki Ermeni dil okullarının varlığı, parlamentodaki temsil kabiliyetleri, Ermeni lobisinin bürokrasideki etkisi gibi unsurlar İran'daki milliyetçi Türklerin sınırlı sosyal ve siyasi etkinlikleriyle kıyaslandığında Ermeni etkisinin açık ara önde olduğu görülmektedir (Gafarlı, 2020).

HİNDİSTAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE ONU ERMENİSTAN'A DOĞRU İTEN DİNAMİKLER

Bölgesel ve coğrafi koşullar göz önünde bulundurulduğunda Hindistan ve Güney Kafkasya'nın birbirinden uzak coğrafyalar olduğu herkesçe bilinmektedir. Özellikle Güney Kafkasya'nın uzun bir süre Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalması ve Sovyetlerin çöküşünden sonra ise bölgenin siyasi istikrarsızlık, iç savaş, ekonomik çöküş ve bölge içi silahlı çatışmaları içeren çalkantılı bir yapıya sahip olması muhtemelen Hindistan'ın bölgeyle etkileşimini beklemeğe almasına neden olmuştur. Yani Güney Kafkasya devletleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri sürece kadar ki dönemde Hindistan'ın Orta Asya hedefleri ve Doğu'ya hareket edilmesi yönünde kabul ettiği stratejiye benzer ve kamuya açık olan bir Güney Kafkasya politikası bulunmamaktaydı (Malhotra, 2021).

Ancak zaman geçtikçe ve Güney Kafkasya bölgesinin yerleştiği coğrafi konum dikkate alındıkça söz konusu bölgenin Hindistan'ın kendisini İran platosu (Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru veya INSTC olarak anılır) üzerinden Avrupa'ya bağlayacak bir ulaşım koridoru inşa etme hırısının anahtarı haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Hindistan'ın Güney Kafkasya ile bağlantısının Ermenistan üzerinden kurulduğunu söylersek yanılmış olmayız. Bu yapılan akademik çalışmalardan kolayca anlaşılmaktadır. Örnek gösterilecek olursa Radhika Lakshminarayanan ve Tigran Yepremyan tarafından kaleme alınan makalede bölgesel jeopolitik ve jeoekonomik eğilimler ile önemli uluslararası konulardaki tutarlı konumların bir sonucu olarak Güney Kafkasya bağlamında Hindistan-Ermenistan ilişkilerini önemli kılan etkenler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Lakshminarayanan ve Yepremyan, 2023):

1. Pakistan'ın dünyada Ermenistan'ın bağımsızlığını resmen tanımayı reddeden tek ülke olmasına karşın Hindistan'ın Ermeni soykırımını resmi olarak tanınması iki devlet arasındaki güveni daha da artırmaktadır.
2. Türkiye ve Azerbaycan'ın Pan-Türkizm söylemi, Hindistan'ın INSTC girişimi bağlamında hayati bir ülke olan İran'la gerginlik yaratmaya devam etmektedir. Çünkü İran, Türkiye ve Azerbaycan'ı bu ayrılıkçı hareketi teşvik etmekle ve İran'ın Azerbaycan eyaletinde Pan-Türk fikirleri desteklemekle suçlamaktadır.
3. Azerbaycan ve stratejik partneri olan Türkiye Keşmir meselesinde Pakistan'ı desteklerken, Hindistan Kıbrıs, Ermenistan ve Yunanistan ile iyi ilişkiler sürdürmekte ve Ermenistan da Hindistan'ın Keşmir konusundaki pozisyonunu tamamen savunmaktadır.

Aynı zamanda Neeraj Trivedi tarafından kaleme alınan makalede ise Hindistan-Ermenistan ilişkilerini şekillendiren bir diğer etkenin Güney Kafkasya'da artan Çin etkisinden kaynaklandığına vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, Trivedi'nin Hindistan'ı Ermenistan'a doğru yönlendiren nedenler arasına eklediği iki madde aşağıdaki gibidir (Trivedi, 2021):

1. Azerbaycan ana karasını Nahçıvan özerk bölgesine bağlamaya yönelik ateşkes anlaşmasının bir parçası olarak Ermenistan tarafından sağlanması kabul edilen Zengezur koridoru (Mehri), aynı zamanda Çin'in İran'ı bypass eden Kuşak ve Yol Girişimi projesi için alternatif bir rota da sağlayabilir.
2. Çin, drone ve karşı drone teknolojileri için Ar-Ge'ye büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu da önümüzdeki zaman dilimlerinde Pakistan-Çin-Türkiye arasında bu alanlarda büyüyen bir bağ ve işbirliğinin habercisi olabilir.

Özellikle yukarıda adı geçen Keşmir sorunu bağlamında Hindistan tarafını endişelendiren bir diğer siyasi gelişme ise Azerbaycan-Türkiye-Pakistan üçlü işbirliği platformunun geliştirilmesi ve bunun daha da ileriye taşınması olanağına ilişkindir. Hatta bununla ilgili Hindistan'ın önde gelen gazetelerinden *Economic Times*'ta Pranab Dhal Samanra, “Hindistan, üç kardeşin Ermenistan ve başka yerlerdeki tehlikeli maceralarını görmezden gelemez” başlıklı bir makale yazmıştır. Samara, Azerbaycan-Türkiye-Pakistan ekseninin Güney Kafkasya'da sağlamlaştırılması halinde güneye doğru ilerleyeceği ve mevzubahis ülkelerin Keşmir dahil diğer alanlarda işbirliği yapacağı konusunda uyarmıştır (Tashjian, 2022).

Bu kapsamda şöyle bir kaniya varılması mümkündür. Tüm siyasi etkenler ve jeopolitik değişimler ekseninde Hindistan'ın Ermenistan politikasını yeniden ve ikili ilişkileri daha da ileriye götürecek şekilde yenilemesinin esas nedeni hala ihtilafli bölge olarak kalan Keşmir sorununa ilişkindir. Çünkü Hindistan, Karabağ'daki çözüm sürecinin Keşmir meselesine bir örnek olarak sunulmasından endişe duymaktadır. Bu nedenle, Keşmir sorunuyla Karabağ meselesi arasında bir bağlantı kurulması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Aynı Sorunun İki Farklı Yüzü: Keşmir ve Karabağ İhtilafının Benzerliği

Kalıcı rekabetler, genellikle bir nesil veya daha uzun bir süre boyunca devam eden ve birden fazla kriz ve savaşa sahne olan stratejik çatışmalarla karakterize edilmektedir. Bu tür rekabetler, Güney Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan ve Güney Asya'da Hindistan-Pakistan arasında görüldüğü gibi somut örneklerle açıklanabilir. Söz konusu devletler arasında mevcut olan sorunların soruna taraf olan devletleri karşı tarafla ilişkilerini stratejik boyutta ilerletmeye doğru itmesi uluslararası ilişkiler kapsamında olağan bir durumdur. Bunda hem tarafların ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmasının hem de sahip oldukları etnik ve dini bağların büyük etkisi olduğu söylenebilir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda ezeli rakipler olan Hindistan ve Pakistan'ın ihtilafli komşular olan Ermenistan ve Azerbaycan'la neden bu kadar yakın ilişkiler içinde olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Hindistan'ın Karabağ ihtilafına müdahil olma kararı iki faktörden kaynaklanmaktadır: Bunlardan birincisi stratejik (Keşmir meselesine yönelik), diğeri ise ekonomiktir. Bunların yanında ülkenin İslam'la olan karmaşık geçmişi de etkili olan dinamikler sırasında sıralanabilir. Azerbaycan'ın 2020 yılındaki Karabağ zaferi, Yeni Delhi'nin Kafkasya'da jeostratejik olarak algıladığı dengeyi altüst ederek onun için tehlike çanlarının çalmaya başladığını göstermiştir. Burada Türk-Müslüman nüfuzunun artmasından çekinen Hintli liderler, bir kez daha dengeleyici bir bölgesel güç olarak hareket edebileceğini umdukları Ermenistan'la işbirliğini artırma gerekliliği düşüncesine yönelmişlerdir. Yerel bir çatışmada gayrimüslim

bir tarafın yanında yer alma eğilimi Hindistan'ın İsrail, Sırbistan ve Myanmar'a verdiği destekte de görülmüştür (Petersen, 2023).

Bu kapsamda Karabağ savaşı ile Keşmir meselesi arasındaki bağlantının kurulması adına öncelikle bu soruna kısaca değinmek gerekmektedir. 1947 yılında İngiliz mandasında olan Hint imparatorluğunun bölünmesi sonucunda Hindistan ve Pakistan gibi bağımsız iki devlet ortaya çıkmış ve Müslüman çoğunluklu bölgelerin Pakistan'ı, gayrimüslim çoğunluklu bölgelerin ise Hindistan'ı oluşturması kararlaştırılmıştır (Mangrio, 2012). Ağırlıklı olarak Müslüman nüfustan oluşan Jammu ve Keşmir bölgesi, yapılan bu bölünmeden sonra hem Hindistan hem de Pakistan tarafından talep edilen bir bölgeye dönüşmüştür.

Keşmir'deki temel çatışma iki yönlüdür: Hindistan ile Pakistan arasında Keşmir konusunda yaşanan toprak anlaşmazlığı ve Keşmir'de Hindistan devletine karşı bir iç meydan okuma. 1948 yılından itibaren hem Hindistan hem de Pakistan tarafı Keşmir meselesini BMGK (genel kurulu kastediyorsan açıkça belirtmelisin) önünde müzakereye çıkarmış; Pakistan tarafı Keşmir'in Hindistan yönetimi altında kalmasının yasal olmadığını dile getirirken; Hindistan da Pakistan destekli grupların Jammu ve Keşmir bölgesinde illegal eylemlerde bulunduğunu iddia etmiştir. Daha sonra Pakistan BM GK'ye şikâyetle bulunmuş ve Hindistan'ın illegal halk oylamasını esas alarak, bölgeyi anayasal olarak kendi topraklarına katma hazırlığında olduğunu iddia etmiştir (Bennelt ve Oliver, 2021). Ardından söz konusu mesele 1960'lı yıllar boyunca defalarca BM GK tarafından gündeme alınmış, ancak çözüm ekseni nihai sonuca varılması mümkün olmamıştır.

Taraflar yeniden savaşın eşiğine gelmiş ve meydana gelen Hindistan-Pakistan savaşının ardından Pakistan 1971 yılında Bangladeş'te yenilgiye uğramıştır. Temmuz 1972 tarihinde Hindistan Başbakanı Indira Gandhi ve Pakistan Devlet Başkanı Z.A. Butto, Simla Anlaşması'nı imzalamıştır. (Habibullah, 2020) 1972 yılında yapılan bu anlaşma uyarınca bölgenin neredeyse üçte ikisi Hindistan'ın kontrolüne bırakılmıştır (RFERL, 2021). Geçen süre zarfında taraflar arasında defalarca ateşkes ihlal edilmiş ve BM GK her iki tarafa kalıcı ateşkes çağrısında bulunmuştur. 2000'li yıllarda da ihtilafli bölge olarak kalan Keşmir meselesindeki anlaşmazlık devam etmiş ve 2019 yılında Güney Asya'nın nükleer silahlı rakipleri Hindistan ve Pakistan yeniden karşı karşıya gelmiştir.

Şöyle ki Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin Hindu milliyetçi hükümeti, bölgeyi yarı özerk statüsünden çıkararak ayrı anayasasını iptal etmiş ve iki federal birime bölmüştür. Hindistan hükümetinin ağustos ayında Keşmir'e ilişkin aldığı kararı Keşmir'de pek beğenilmese de Hindistan'ın geri kalanında coşkuyla karşılanmıştır. Ağustos 2019 tarihinden bu yana Yeni Delhi, Pakistan tarafından yönetilen Keşmir'in statüsünü tartışmak dışında, Keşmir sorunu konusunda Pakistan'la görüşme yapmayacağını

defalarca duyurmuş, aynı zamanda Pakistan da Keşmir'in yenilenen statüsünün kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir (Jacob, 2020).

Bu durum Güney Kafkasya ekseninde Azerbaycan-Ermenistan arasında yeni çözüme kavuşturulmuş Karabağ meselesiyle benzerlik teşkil etmektedir. Buradan hareketle her iki sorun arasındaki benzerliklerin aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür:

1. Özellikle 2016 yılının Nisan ayında Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen dört günlük savaştan sonra taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanırsa da sözde Artsakh Cumhuriyeti tarafından yeni anayasa kabul edilmiş ve söz konusu bölgenin statüsünün değerlendirilmesi meselesi gündeme getirilmiştir. Bununla da Azerbaycan tarafı yeni bir savaşa tahrik edilmiştir. Ancak, bu zaman resmi Bakü'nün tutumu İslamabad'ın tutumuyla aynı olmuş, Karabağ bölgesinin statüsünün müzakereye açık bir konu olmadığını ve Azerbaycan tarafının bunu hiçbir zaman kabul etmeyeceğini yinelemiştir. Yani hem Pakistan hem de Azerbaycan tarafı soruna ilişkin statü meselesinin gündeme bile getirilmeyeceği konusunda ortak paydada birleşmektedir.
2. Her iki sorun iki milliyetçilik arasındaki çatışmaya ilişkin meydana gelmiştir. Bu kendini Karabağ bağlamında Ermenistan'ın *Türksüz Karabağ* stratejisi ekseninde gösterirken; Keşmir bağlamında ise Hindu çoğunluğun yönetimi altında kalan Müslümanların baskı altına alınacağı inancı üzerine kurulmuştur (Chenoy, 2006).
3. Hem Keşmir sorununun hem de Karabağ meselesinin çözümünde BM GK başarısız olmuştur. Şöyle ki BM GK tarafından Keşmir sorununa ilişkin ihtilafli bölgeye barışı koruma gücü gönderilse de taraflar arasında arabuluculuk yapılamamış ve sorunun çözümü için BM tarafından ileri sürülen halk oylaması (plebisit) teklifi de uygulanamamıştır (Security Council Report, 2024). Benzer şekilde Karabağ meselesine ilişkin BM GK tarafından 822, 853, 874 ve 884 sayılı işgalin durdurulmasına ilişkin kararlar (US Department of State, 2024) alınmasına rağmen barış yoluyla bu sorunun çözüme kavuşturulması mümkün olmamış, Ermenistan'ın ateşkesi ihlal etmesi sonucu Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak askeri müdahale yoluyla adaleti sağlamıştır.
4. Hindistan Keşmir meselesinin çözümünün üçlü ekseninde müzakere edilmesinden yanadır. Dolayısıyla Keşmir de ayrıca bir taraf olarak Hindistan tarafından kabul edilirken, Pakistan ise Keşmir'in ayrıca bir taraf olmadığını ve sorunun çözümü için BM tarafından sunulan halk oylamasında iki taraf devletin yer alması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Hindistan'ın tutumu Ermenistan'ın tutumuyla benzerlik arz etmektedir. Çünkü Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi iddiasında bulunurken Ermenistan tarafı üçüncü bir taraf devlet olarak Artsakh'ı göstermeye çalışmış ve bu Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Resmi Bakü, eğer sorunun

çözümüne yönelik halk oylaması yapılacaksa bu Azerbaycan tarafının iştirakiyle mümkündür gibi açıklamada bulunmuştur. Ancak 2020 yılında çözüme kavuşturulan Karabağ sorunuyla birlikte statünün belirlenmesi gibi iddialar da gündemden kaldırılmıştır. Bundan dolayı Hindistan tarafı Karabağ'ın Keşmir meselesine rol modeli oynayacağından endişe etmekte ve bölgedeki varlığını somutlaştırmayı Ermenistan üzerinden planlamaktadır.

SONUÇ YERİNE: GELECEĞE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

İran ve Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarını karşılaştırarak ele alan bu makalede, iki ülkenin Güney Kafkasya'daki çıkarlarının belirli açılardan örtüştüğü görülmektedir. Özellikle, her iki devletin de bölgedeki etkilerini artırma ve siyasi iletişim kanallarını geliştirme çabaları dikkate alındığında, İran ve Hindistan'ın Güney Kafkasya'da dengeli bir strateji izlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, hem İran hem de Hindistan, bölgedeki rolünü güçlendirme hedefiyle hareket etmekte ve çıkarlarını dengeleme arayışındadır.

İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'daki değişen jeopolitik dinamiklere uyum sağlamak amacıyla dış politika stratejisinde değişiklikler yapmasına rağmen, Karabağ meselesi özelinde taraflar arasında patlak veren büyük çaplı savaşlar sırasında izlediği tutumda belirgin bir değişiklik olmamış ve bu krizlerde söylem ve eylem retoriklerini çoğunlukla aynı çıkarlar ve hedefler doğrultusunda uygulamaya devam etmiştir. Özellikle 2020'deki son Karabağ savaşı sonrasında Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki varlığının pekişmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'de düzenlenen askerî geçit töreninde okuduğu "Araz'ı ayırdılar" şiiri, İran tarafından bölgede Türk milliyetçiliğinin ve bölücülüğünün sinyali olarak algılanmıştır. Bu gelişme, İran'ın sınırları içinde yaşayan yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türkü'nün kuzeye yönelmesinden veya Kuzey Azerbaycan'ın onlara ulusal kimlik bilinci aşılmasından duyduğu derin endişeleri tetiklemiştir. Bu bağlamda, İran "tarafli tarafsızlık" stratejisini sürdürerek, Karabağ savaşı sürecindeki dengeli görünümünü korumaya çalışmıştır. İran'ın Karabağ savaşına yönelik tutumunu şekillendiren ve onun bölgedeki sorun çözücü rolünü zayıflatan unsurlar ise şu şekilde kategorize edilebilir:

- 1. Azerbaycan'ın Siyasi Yapısı:** Azerbaycan'ın demokratik ve laik bir devlet yapısını benimsemesi, Batılı güçlerle, özellikle İran'ın "küçük şeytan" olarak adlandırdığı İsrail ile geliştirdiği işbirliği, İran için önemli bir endişe kaynağıdır.
- 2. Azerbaycan-Türkiye İlişkileri:** Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik müttefiklik, özellikle son gelişmeler çerçevesinde daha da güçlenmiş ve Güney Kafkasya'daki Türkiye'nin konumunu pekiştirmiştir.

3. **Ermenistan'ın Dengeleme Çabaları:** Azerbaycan'ı dengelemeye çalışan Ermenistan, İran'a ekonomik ve stratejik bağlamda ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, İran'ın Ermenistan ile ilişkilerini güçlendirme arayışına zemin hazırlamaktadır.
4. **İran'ın Arabuluculuk Rolü:** İran, bölgede arabuluculuk misyonu üstlenme ve yeni oluşturulacak stratejik platformların öncüsü olma isteğini taşımaktadır. Bu, İran'ın bölgedeki etkisini artırma çabasıyla ilişkilidir.

2000'li yılların başında Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki varlığı, özellikle Ermenistan üzerinden kültürel ilişkiler çerçevesinde gelişim göstermekteydi. Bu dönemde Güney Kafkasya ile Hindistan arasındaki etkileşim oldukça sınırlıydı ve Yeni Delhi'nin bölgede anlamlı bir etki yaratması pek olası görünmemekteydi. Ancak 2020 yılında meydana gelen Karabağ savaşı, Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan arasında stratejik ortaklığın kurulması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Aliyev'in Keşmir meselesinde artan Hindistan karşıtı tutumları Hindistan'ın hesaplarını değiştirmiştir. Buradan hareketle Güney Kafkasya'ya Ermenistan üzerinden giriş kartı elde etmeye çalışan Hindistan resmi ve toplumsal düzeyde önemli adımlar atmıştır.

Bu bağlamda, Hindistan'ın resmi yetkilileri savaş sırasında ve sonrasında tarafsız sessizlik stratejisiyle Ermenistan'a destek verirken, Hindistan halkı açık ve net bir şekilde sosyal medya platformlarında Ermenistan yanlısı tutumlarını dile getirmişlerdir. Bu durumda, Azerbaycan-Pakistan yakınlığının ve çözüme kavuşturulmamış Keşmir meselesinin büyük etkisi olduğu açıktır. Ancak, mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki sözde tarafsız sessizliğinin bedelsiz olmayabileceği görülmektedir. Eğer Hindistan, Ermenistan'ın yenilgisini tarafsız sessizlik stratejisiyle desteklemeye devam ederse, bu durum, askeri, diplomatik ve ekonomik destek arayışında olan diğer ülkeler için olumsuz bir sembol oluşturabilir. Ancak, Ermenistan'ın Karabağ'daki son yenilgisinin Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki hedeflerinin tamamen yok olması anlamına gelmediği de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, Hindistan'ın Güney Kafkasya eksenindeki dış politikasını yeniden şekillendirirken aşağıdaki hususları göz önünde bulundurması önemlidir:

1. Karabağ'daki yenilginin bölgenin jeopolitik dengesini değiştirdiğini kabul etmesi;
2. Karabağ konusunda tarafsız bir duruş sergilemesi gerektiğini unutmaması;
3. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki diplomatik etkileşimi ve barışçıl diyalogu teşvik ederek stratejik çıkarlarını güvence altına alması.

Buradan hareketle, sırasıyla “tarafsız sessizlik” ve “tarafli tarafsızlık” stratejilerini benimseyerek Karabağ meselesi bağlamında tutumlarını örtük bir şekilde ortaya koyan Hindistan ve İran'ı ortak paydada birleştiren dinamikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Ekonomik bağlamda: Zengezur koridorunun açılmasına müteakip Azerbaycan'ın Nahçıvan'la olan kara bağlantısı kurulmuş olacak ve aynı zamanda Orta Asya devletlerine ulaşım bu güzergâh üzerinden sağlanacaktır. Bu durumda, bağlantıyı sağlayacak devletin büyük olasılıkla Türkiye olması beklenmektedir. Bu nedenle İran koridorun açılmasına karşı çıkararak transit geçişi sağlayan ülke konumunu korumaya çalışmaktadır. Hindistan tarafı ise Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan, Orta Asya ve Kafkaslardan geçen demiryolu ve karayolu ulaşım sistemlerinde önemli bir rol oynamak istemekte ve buradan ekonomik fayda elde etmeye çalışmaktadır.

Güvenlik bağlamında: İran'ın Güney Kafkasya'daki yeni durumu ulusal güvenlik tehdidi olarak görmesine neden olan konu Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin askeri-teknik ve güvenlik alanındaki iş birliğini de içerecek şekilde geliştirilmesidir. Hindistan ise güvenlik bağlamında bölgede aktifleşen ve yeni oluşturulan Pakistan-Türkiye-Azerbaycan üçgenini tehdit olarak algılamaktadır.

Stratejik bağlamda: Savaştan sonra ortaya çıkan jeopolitik durumun Türkiye ve Pakistan gibi bölgesel aktörler tarafından domine edilmesiyle İran, bölgede mevcut konumunu korumaya çalışırken, diğer taraftan Hindistan da askeri alanda Rusya'nın yerini almak istemektedir. Aynı zamanda İran, Karabağ savaşının Güney Azerbaycan'daki Türk ulusu üzerinde birleştirici ve bütünleştirici bir etki yaratacağından endişe duyarken; Hindistan, Karabağ meselesinin Keşmir sorununa örnek çözüm modeli olacağından çekinmektedir.

Söylem ve eylemler bağlamında: Özellikle savaştan sonraki dönemde Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından dile getirilen nüanslar (Güney Azerbaycan ve Keşmir konuları dahil), İran tarafından Pan-Türkizm olarak; Hindistan tarafından ise Keşmir meselesi bağlamında ayrılıkçılık olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, her iki ülkeyi Ermenistan bağlamında pozisyonlarını güçlendirme yönünde teşvik etmektedir.

Özetle, çalışmanın odak noktasını belirleyen sorular ışığında ve detaylandırılan hususlar incelendiğinde, her iki ülkenin Karabağ savaşına yönelik tutumlarının ulusal çıkarları tarafından şekillendirildiği ortaya çıkmaktadır. İran, Karabağ savaşının genel olarak Türk Dünyası için ve özel olarak kendi sınırları içinde yaşayan Türk nüfusu açısından birleştirici bir nitelik taşımasından rahatsızlık duymaktadır. Hindistan'ın ise ezeli rakibi Pakistan'ın Azerbaycan üzerinden Güney Kafkasya'da varlığını

somutlaştıracağından endişe duymaya başlamasıyla Ermenistan kartını devreye soktuğu ve bölgesel düzeyde yaşanan jeopolitik değişimlerde düzen kurucu aktöre dönüşmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- 1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh. *US Department of State*. <https://20012009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> adresinden erişildi.
- Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan politikaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 129-160.
- Aslanlı, K. (2017). İran-Azerbaycan ekonomik ilişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi*.
- Aydın, M. (2009). Dağlık (Yukarı) Karabağ sorunu. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası cilt II* içinde. İstanbul: İletişim.
- Azizi, H., & Hamidfar, H. (2020). Continuity and change in Iran's approach toward the Nagorno-Karabakh crisis (1997-2018). *Geopolitics Quarterly*, 16(60), 165-189.
- Azizi, H., & Isachenko, D. (2023). Turkey-Iran rivalry in the changing geopolitics of the South Caucasus, *SWP Comment*, 49, 1-6.
- Bennelt, A. L., & Oliver, J. K. (2021). *Uluslararası örgütler* (Çev. N. Uslu) (2. Baskı). Serbest Akademi.
- Caferov, N., & Aslanlı, A. (2016). Karabağ sorununda ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 53, 239-260.
- Chedia, A. R. (2024). Zangezur corridor: economic potential and political constraints. *Russia in Global Affairs*, 22(1), 194-216.
- Chenoy, K. (2006). Contending nationalisms: Kashmir and the prospects for peace. *Harvard International Review*, 28(3), 24-27.
- Collier, D. (1993). The comparative method. political science: The state of discipline II, (Ed. Ada W. Finifter). American Political Science Association.
- Çakmaklı-Mehdiyev, G. (2015). Türksüz Ermenistan ideolojisinin sonuçları: Ermenistan'ın tek uluslu ve monoetnik devlete dönüştürülme süreçleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(1), 7-28.

- Ergun A. (2022). Citizenship, national identity, and nation-building in Azerbaijan: Between the legacy of the past and the spirit of independence. *Nationalities Paper*; 50(4), 813-830.
- Gafarlı, T. (2020). Iran's shifting position on Nagorno-Karabakh. *TRT World Research Centre*, 5-11.
- Garibov, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'ndan günümüze Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ghosh, A. (2020). India's position on the Nagorno-Karabakh conflict: The challenges of a complex geopolitical landscape. *Indian Journal of International Relations*, 7(3), 101-119.
- Güler, M. Ç. (2020). Tovuz sınırında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışma ve arka planı, *SETA Perspektif*, 292, 1-6.
- Habibullah, W. (2020). Kashmir: The tragedy. *Social Scientist*, 48(7-8), 17-28.
- Hamilton, G. G. (1999). Tarihte konfigürasyonlar: S. N.Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi. T. Skocpol (Ed.) (Çev: A. Fethi) *Tarihsel sosyoloji* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hamzaoğlu, H. (2023). *Azerbaycan'ın bölgesel dış politikası ve Karabağ Zaferi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Iddon, P. (2023, 11 Ocak). India is an ideal candidate for improving Armenia's Su-30 fighter jets. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2023/01/11/india-is-an-ideal-candidate-for-improving-armenias-su-30-fighter-jets/?sh=4ae2a5c3403a> adresinden erişildi.
- Iloba, B. G. (2011). The Multiple identities of Azerbaijan. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 20, 78-89.
- Imranlı-Lowe, K. (2022). Karabakh: historical background. M. H. Yavuz (Ed.). *The Nagorno- Karabakh conflict historical and political perspectives* içinde. Routledge.
- Jacob, H. (2020). Toward a Kashmir endgame? How India and Pakistan could negotiate a lasting solution. *US Institute of Peace Special Report*, 474, 3-22.
- Khoshnood, A., Khoshnood, A. (2021). Iran's quandary on Nagorno-Karabakh. *Middle East Quarterly*, 28(2).
- Kuduban, D. A., & Kaya, M. (2018). Karabağ Sorununa uluslararası güçlerin yaklaşımları üzerine tarihsel bir değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(21), 923-949.
- Lakshminarayanan, R., & Yepremyan, T. (2023). Armenia-India partnership: Geopolitical and geo-economic implications in the Eurasian context. *Asia Europe Journal*, (21) 81-100.
- Lijphart, A. (1971). Comparative politics and the comparative method. *The American Political Science Review*, 65(3), 682-693.
- Malhotra, A. K. (2021). India's links with and footprints in South Caucasus. *Indian Foreign Affairs Journal*, 16(2), 121-133.
- Mangrio, N. (2012). A historical and political perspective of Kashmir issue. *The Dialogue*, 7(3), 255-264.

- Mearaji, İ. (1399). Tâsir-e tâarozat-e hoviyyeti dar tashdid monazeât siyasi: motalee moredi bohran Qarebagh. *Faslnam-e Elmi Khavarmiyân-e*, 2(104), 1-31.
- Milani, M. (2016). Iran in a reconnecting Eurasia: Foreign economic and security interests (CSIS Reports). *Center for Strategic & International Studies*, 1-25.
- Mustafayev, B. (2013). Karabağ'ın İşgal süreci ve bölgede yaşanan son olaylar çerçevesinde çözüm arayışları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 49, 281-294.
- Öğüt, S., & Ülkü, R. (2023). Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki Rolünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1), 310-325.
- Özdaşlı, E. (2021). Bağımsızlığını yeniden kazanışının 30. yılında Azerbaycan. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 335-362.
- Özdaşlı, E. (2021, 13 Eylül). Azerbaycan-İsrail: Dar ama derin bir ilişki. *Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/jeo-politik/azerbaycan-israil-dar-ama-derin-bir-iliski/> adresinden erişildi.
- Pegolo, V. (2021). The impact of the Nagorno-Karabakh conflict on the Middle East Region: Iran's policy of strategic retreat and the dangers of a new geopolitical game in the Caucasus. *The Geopolitics of Iran* içinde. Singapore: Springer Singapore.
- Petersen, S. (2023, 17 Ağustos). Perspectives: Pakistan and India wage proxy struggle in Nagorno-Karabakh. *Eurasinet*. <https://eurasianet.org/perspectives-pakistan-and-india-wage-proxy-struggle-in-nagorno-karabakh> adresinden erişildi.
- Pickvance, C. G. (2001). Four varieties of comparative analysis. *Journal Of Housing and the Built Environment*, (16), 7-28.
- Priego, A. (2007). Armenia-Iran relations and their implications for Nagorno-Karabakh. *Comentarios UNISCI*, 1. <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72542/1comentario.pdf> adresinden erişildi.
- Rauf, S., & Tariq, M. (2023). A critical appraisal of India and Pakistan's growing engagement in the South Caucasus Region. *Regional Studies*, 41(2), 50-72.
- RFERL (2021, 16 Ağustos). Armenia reaffirms support for india over its territorial dispute with Pakistan. *RFERL*. <https://www.rferl.org/a/armenia-kashmir-nagorno-karabakh/31412485.html> adresinden erişildi.
- Rubin, M., & Majidyar, A. K. (2014). Azerbaijan's Iran problem. *The Shi'ites of the Middle East an Iranian fifth column?* içinde. United States: American Enterprise Institute.
- Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12-43.
- Sapmaz, A., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Staretejileri Dergisi*, 8(15), 1-32.
- Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ zaferi*. TASAV.



- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın Karabağ siyaseti: Takke düştü kel göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Karabağ Armağan Sayısı*, 7(1), 84-103.
- Schäfer, P. (2023). Qualitative comparative analysis (QCA) of foreign policy narratives. *EWIS 2023 – European Workshops in international Studies – Foreign Policy Narratives*, 1-15.
- Singh, M. G. J. (2023,6 Ekim). Azerbaijan's capture of Nagorno Karabakh opens up challenges for India in the South Caucasus. *Firstpost*. <https://www.firstpost.com/opinion/azerbaijans-capture-of-nagorno-karabakh-opens-up-challenges-for-india-in-the-south-caucasus-13212652.html> adresinden erişildi.
- Souleimanov, E., & Ditrych, O. (2007). İran and Azerbaijan: A contested neighborhood. *Middle East Policy Council*, 14(2), 101-116.
- Tashjian, Y. (2022, 05 Ekim). Armenia–India Relations: From politics to arms trade. *Armenian Weekly*. <https://armenianweekly.com/2022/10/05/armenia-india-relations-from-politics-to-arms-trade/> adresinden erişildi.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2023). İkinci Karabağ Savaşı ve sonuçları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 543-566.
- Trivedi, N. (2021). Armenia-Azerbaijan conflict: Implications for India. *CLAWS Journal*, 14(1), 85-100.
- UN Documents for Jammu and Kashmir: Security Council Resolutions. *Security Council Report*. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir adresinden erişildi.
- Yemelianova, G. M. (2023). The de facto state of Nagorno-Karabakh: Historical and geopolitical perspectives. *Europe-Asia Studies*, 75(8), 1336–1359.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 187-199.
- Yoshimura, T. (2024). Some arguments on the Nagorno-Karabagh history. https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/3_yoshimura.pdf adresinden erişildi.